

11.

MAGYAR IZRAEL

AZ

ORSZÁGOS RABBIEGYESÜLET

KÖZLÖNYE.

—

SZERKESZTI

Dr. NEUMANN EDE

—

KILENCEDIK ÉVFOLYAM

TARTALOM.

Vezércikkek

	Lap
Mezei Mór ...	1
Hitoktatásunk... ..	29
Dr. Bárány József	53
A háborus segély	77
I. Ferenc József ...	101

Vallásos és felekezeti élet

A Magyar Zsidó Múzeum megnyitása	22
Dr. Bernstein Béla: A rabbik anyagi helyzete	24
Az Izraeliták Országos Irodájának körlevele a háborus drágasági pótlék ügyében	27
Az Országos Rabbiképző-intézet	31
Dr. Eisler Mátyás: Szombat és ünnepnap a kereskedelmi és ipari tanintézetekben... ..	54
Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat	67
A harctérről	70
Dr. Flesch Ármin: A rabbik anyagi helyzete	72
Dr. Heller Bernát: Singer Bernát	82
Dr. Goldberger Izidor: Megüresedett rabbiállások	90
A németországi rabbiegyesület közgyűlése ...	92
Az osztrák zsidók törvényes szervezése	104

Tudomány és irodalom

Dr. Guttmann Mihály: A tórabeli és rabbinikus intézmények meghatározása köréből	6
Dr. Kiss Henrik: Egy szó a „menekültek haláchája“-ról	21
Feigl L. H.: Érdekes levelek a magyar zsidó kongresszus utáni időkből	38
Dr. Groszmann Zsigmond: Házassági jogunkról I., II. ... 41,	58
Dr. Schweiger Lázár: A zsidóság szelleméről	62
Dr. Hoffer Ármin: Az aguna kérdéséhez	85
Dr. Schweiger Lázár: Schwarz Adolf hermeneutikai kutatásai	114
Dr. Farkas József: Isten tizenhárom tulajdonsága	119

Törvéncikk

a lelkészi illetményeknek korpótlékok útján való emeléséről ...	95
---	----

Egyesületi élet

46

Krónika

28, 48, 75, 97, 119

Vegyesek

52, 124

A kilencedik évfolyam munkatársai:

Dr. Bernstein Béla 24, Dr. Eisler Mátyás 54, Dr. Farkas József 119, Feigl L. H. 38, Dr. Flesch Ármin 72, Dr. Goldberger Izidor 90, Dr. Groszmann Zsigmond 41, 58, Dr. Guttmann Mihály 6, Dr. Heller Bernát 82, Dr. Hoffer Ármin 85, Dr. Kiss Henrik 21, Dr. Schweiger Lázár 62, 114.

MAGYAR IZRAEL

AZ ORSZÁGOS RABBIEGYESÜLET KÖZLÖNYE

Szerkeszti **Dr. NEUMANN EDE**

Megjelenik július és augusztus kivételével havonként egyszer.

Előfizetési ára évi 6 korona. Az egyesület tagjai a tagsági díj fejében kapják.
A kéziratok és előfizetési díjak a szerkesztőhöz küldendők.

Mezei Mór.

A magyar zsidóság koszoruját nyújtotta annak a férfinak, a ki ez idő szerint a legmagasabb méltóságot viseli, mely hazánkban felekezetünk kitünőségének juthat. Születése nyolcvanadik évfordulója kínálta az alkalmat. A hódolat a nagy időkhez illő komolysággal és az ünnepelt lényének megfelelő egyszerűséggel jutott kifejezésre. Meleg bensőség hatotta át, minden mozzanatán ott tündöklött annak a közvetlenségnek zománca, mely az Isten kegyétől övezett aggastyán egyéniségének annyi bájt ad és szinte kötelezővé válik azokra, a kik hozzá közeledni akarnak. Tartózkodással fogadta. Minden szavából kiérzett az az ügyekvés, hogy elhárítsa magától az élete munkájáért, a felekezetnek tett nagy szolgálatokért felhangzott hálát és elismerést, a szeretet túlzásaként tüntette fel a hódolatot, mely az üdvözlők szavában megszólalt és a mit érdeméül tudtak be, *kötelessége* teljesítésének mondta. Pedig a megnyilatkozott hódolat nem volt kiválóságának teljes méltatása és ezek a sorok is csak egy levelet akarnak fenni abba a koszoruba, a melyet homlokára tűztek és a mely járt volna neki, ha nem állana is annak az intézménynek élén, mely a magyar zsidóságot képviseli, a mely diszt ad, de sok erőt, munkát, rátermettséget, lelkesedést és önmegtagadást is követel azoktól, a kiket ügyeinek gondozására kiszemeltek.

Több mint félszázada, hogy Mezei Mór felekezeti közéletünk legelső munkásainak sorában foglal helyet. Hosszu pályájának egyes szakaszaiban más célok állottak ugyan érdeklődésének homlokterében és foglalták le hatalmas tehetségének és tudásának értékeit, de a felekezetéhez való áldozatos szeretet, mely az ifjunak lelkét hevitette, soha sem lohadt és akkor is, midőn úgy látszott, hogy más feladatok kötik le figyelmét és erejét, odaadással munkálkodott a zsidóság érdekében. Maga magához és eszményeihez pedig mindig hű volt. Az ideálok, a melyekkel utnak indult, a melyek fényes sikerekkel áldott munkásságának küszöbén ragyogták be lelkét, egy pillanatra sem halványultak el és a nyolcvan évesnek vezéri működését épp úgy irányítják, miként a huszonöt esztendősnak

törekvései számára szabták meg az utat. Ifjunak maradt, jószágos sors megóvta szakadatlan munkában megedződött erejét, szellemének csodálatos üdesége elfeledteti az évek terhét, mely vállaira nehezedik és a régi lángok most is lobognak szívében, nem mondott le a reményről, hogy diadalát látja majd az eszméknek mind, a melyekért ifjuságában küzdött és ég lelkében a vágy, hogy győzelemre segítse az ideálokat, a melyek törekvéseit mindenkor vezérelték, hogy valóra válják annak a nagyszerű programnak utolsó pontja is, a mely a felekezetnek szentelt munkáját irányította.

A magyar zsidóságnak a nemzeti kulturával való összeforrasztása volt a cél, a mely szeme előtt lebegett, midőn 55 évvel ezelőtt biztató arányokban bontakozó tehetségét az Izraelita Magyar Egyletnek ajánlotta. Csakhamar egyik szellemi vezére lett annak a lelkes seregnek, melyet a magyarsághoz és a zsidósághoz való rajongó szeretet arra készítetett, hogy a kettőnek egybeolvasztásán iparkodjék. De e mellett a cél mellett ott állott kezdettől fogva egy másik: azoknak a jogoknak kivivása, a melyek a felekezet tagjait mint magyar honpolgárokat és a felekezetet mint olyant megilletik. Az egyik épp oly szent volt előtte, mint a másik. És mindkettőért rettenthetetlen bátorsággal, kitartással és azzal a nemes hevülettel küzd, a mely nélkül a legjobb ügyet sem lehet sikerre vinni.

Az Izraelita Magyar Egylet reá bizza évkönyvének, majd meg heti lapjának szerkesztését. Izzó napok voltak. Az egész ország zsidósága lángban égett. Az ifju bajnok serkentő szava még magasabbra emelte hőfokát. Nem telhetett gyönyörük benne azoknak, a kik a magyar nemzeti gondolatnak diadalmaskodását nem szívesen látták és a zsidóság magyarosodási törekvéseinek inkább elfojtását, mint előmozdítását óhajtották volna. És a vakmerő lázító nem érte be azzal, hogy eszméi számára meghódítsa a zsidóságot, hanem ostromolni kezdte azokat a felfogásokat, a melyek jogai elismerésének utját állották. Merészsége oly mérveket öltött, hogy a zsidó befolyás érvényesülését követelte az iskolaalap kezelésénél. Ezt tűrni nem lehetett. El kellett háritani a veszélyt, mely az ország nyugalmát fenyegette; a lapot betiltják és kevés hujja, hogy súlyos büntetéssel nem torolják meg a veszedelmes merényletet. A lap Tenzer Pál szerkesztése alatt ismét megindul és Mezei tovább küzd a kibontott zászló alatt. Sorra jelentkeznek a nagy problémák, a melyeknek megoldását elvtársaival egyetemben sürgeti. „Autonomiát a magyarországi zsidó felekezet számára, írja az Egyenlőség jubileumi számában, ott követeltünk először; ott született meg az országos szervezkedés, a congressus eszméje.“ A mi az eszmékből megvalósult, nagy feladatokat rótt a felekezeti közéletnek most már országszerte nagyra becsült vezérmunkására, a kinek egy nagy napilapban megjelent hatalmas cikkei a magyar zsidóság régi óhajának teljesüléséhez, az emancipáció ügyének diadalához is kiváló mértékben hozzájárultak. Avatott kézzel végezte a terhes jegyzői munkát, melyet a nagyra hivatott egyetemes

gyűlés reá bizott; az alapszabályok, a melyek a kongresszus alapján szervekedett zsidóságot legalább részben most is irányítják, az ő szellemének viselik nyomait. Nem is háritja el magától a felelősséget, a mely ezért terheli.

A szakadás, a mely a kongresszussal áll kapcsolatban, de a melynek csirái már sokkal régebben megvoltak a magyar zsidóságban, lelkének most is mély fájdalma. „Legnagyobb gondjának“ mondja a felekezet egysége mellett való sikraszállást. Meghatottsággal olvassuk a hetvenöt évesnek vallomását: „arra a lehetőségre, hogy valamikor valaki azt fogja állítani, hogy van többféle zsidó felekezet, akkor még csak nem is gondoltak“ és nem rajta mult, hogy még nem épült meg a hid, a mely helyreállítaná az összeköttetést azok között, a kiket nem mélyreható ellentétek, hanem inkább szűktartalmu jelszavak választanak el egymástól. A világháboru nagy megpróbáltatásai is újabb indítékul szolgáltak neki, meg felekezetünk ama másik kitűnő vezérférfiának, a ki vele az Országos Iroda ügyeinek intézésében osztozkodik, hogy az elszakadt testvérek felé a béke jobbát nyujtsák, de keresve a megértést, áldozatokat ajánlva fel a békéért, egyszersmind kivédi az elveket, melyek az egyetemes gyűléstől alkotott statutumokban kifejezésre jutottak és elismerését követeli a szándékok tisztaságának, melyek szerzőiket vezérelték.

A kongresszus szabályainak egyes intézkedései erélyes tiltakozásra készítették nemcsak az orthodoxiát, hanem gyakran azokat is, a kik különben ugyanazokat az elveket vallják, a melyek az egyetemes gyűlés vezérszellemeit irányították. Annak az elvi kijelentésnek mellőzése, hogy a hitközségek ügyei a vallásos életünket szabályozó kodexnek utasításai szerint intézendők és a rabbinak a hitközség igazgatásából való kizárása, mint a vallás érdekein és a rabbikar méltóságán ejtett súlyos sérelmek, a kongresszusi alapszabályok oly büneiként estek megrovás alá, a melyek számára nincs engesztelés, de a kik ezek miatt pálcát törtek felettük, elfelejtették, hogy nem a vallástörvény tekintélyének megingatására és nem egy hivatásának kellő betöltésére minden tekintetben alkalmas papság hatáskörének megszorítására irányuló szándék vezérelte a statutumok szerzőit, hanem tisztán csak az a törekvés, hogy a hitközségek életéből kizárjanak mindent, a miből összeütközés, viszály származhatnék, a mi a nyugodt fejlődésnek gátat vethetne, a mi a hitközségi intézmények megszilárdulását és gyarapodását megnehezítené vagy éppenséggel megakadályozhatná. Senki sem állapithatja meg, hogy az a szervezet, melynek alapjait ez a szabályzat rakta le, miként alakult volna át, ha az első egyetemes gyűlést mások követik, de azt csak nem fogja állítani senki sem, hogy a statutumot szerzői megdönthetetlen törvénynek tekintették, hogy maguk nem óhajtották egyes intézkedéseinek megváltoztatását, ha ez a kulturviszonyok átalakulása vagy más okok folytán a felekezet érdekeinek szempontjából bármely tekintetben üdvösnek és kívánatosnak fogna mutatkozni.

Több alkalommal nyilatkozott Mezei Mór arról, hogy miért nem

mondották ki a kongresszusi alapszabályok, hogy hitközség csak az olyan testület, mely a Sulchan Áruch alapján áll. Midőn 1904 december 22-én a Schweiger Márton lemondása folytán megüresedett elnöki széket a közlekedés meleg megnyilatkozásainak közepette elfoglalta és az egész országban mély hatást keltett beszédében azt az elvi alapot jelezte, a melyen »megáll és a melyről letaszittatni nem engedi magát,« megmondta világosan, hogy az a többség, mely a kijelentés mellőzése mellett döntött, nem vonta kétségbe a Sulchan Áruch kötelező erejét, de minthogy »a kongresszus olyan szervezet, mely a felekezetnek országos érdekeit gondozza, azokban törvényt szab, azokban kötelező utasításokat ad, de egyáltalában nem foglalkozhatik vallási kérdésekkel,« a Sulchan Áruch kötelező erejéről nem tehetett kijelentést, mert vallási kérdések nem tartoznak illetékességének körébe. Ebben, tette hozzá, engedni nem lehet. Nyolc évvel utóbb, az 1912 február 20-án tartott emlékezetes Országos Értekezlettől kiküldött százas bizottságban, mely Mezeit az autonómiai bizottság elnökévé választotta, ismét felvetődött a kérdés, a melyet a következő szavakkal világított meg: »A kik követelik, hogy a Sulchan Áruchra való helyezkedés külön kifejezésre jusson, nyitott kaput döngöttek. Soha senki se állította azt, hogy van zsidóság, a mely nem a Sulchan Áruch alapján áll. A kongresszusi szervezeten belül egy hitközség sincs, a mely statutumában azt mondaná, hogy nem áll ezen az alapon. Ha a kongresszus mégis tartózkodott attól, hogy ezt kifejezetten deklarálja, ennek az volt az oka, hogy ilyen deklarációt feleslegesnek tartott. Sc 68-ban nem volt, de most sincs olyan reformáló irányzat, de olyant meg se tűrnénk, a mely a zsidóságot megbontani igyekeznék. A kongresszus nem nyilatkozott a Sulchan Áruchról, az igaz, de nem is tehetné. Ezt csak egy szinhedriális testület tehetné illetékesen, a kongresszus pedig nem volt az és nem volt arra ingerenciája, hogy vallási ügyekben döntsön. De óvatossági szempontból és éppen a Sulchan Áruch tekintélyének megvédése miatt nem tartották szükségesnek, hogy erre kitérjenek. Ha a kongresszus kimondta volna, hogy a Sulchan Áruch alapján áll, praecedens alkotván ezzel a vallásügyekbe való beavatkozásra, akkor egy más kongresszus az ellenkezőt jelenthette volna ki. Ez a történeti igazság. Ha azonban azt gondoljuk, hogy a béke kedvéért most mégis ilyen nyilatkozatot tegyünk, mert ez megnyugtatólag hatna, hát ő ettől nem zárkozik el. Sőt ő még tovább is megy. A maga részéről nem lát semmi nehézséget arra nézve, hogy ez a statutumokba is felvétessék.«

Szavait – úgy olvassuk az akkori feljegyzésben – frenetikus taps és éljenzés kísérte. Nekünk támaszul szolgálnak a mellett a feltevés mellett, hogy a kongresszusi alapszabályok alkotói más kérdésekben is meghajoltak volna az átalakult viszonyok követelményei előtt, hogy jelesül nem utasították volna el ridegen egy oly rabbikar óhajainak teljesítését, a mely minden tekintetben rászolgált arra, hogy a hitközségek igazgatásában és a felekezet mindennemű közügyének intézésében kellően érvényesüljön. Mezei Mór említett székfoglalójában és azon a felejthetetlen ünnepnapon, a

melyen a magyar zsidóság hódolatának tolmácsa volt Bacher Vilmosunk előtt, kijelentette, hogy hajlandó volna a felekezeti béke és egység helyreállításának kedvéért a legvégső határig elmenni, de minden engedékenységgel és áldozatkészséggel mellett azt nem engedné semmi szín alatt, hogy ahhoz az intézethez – az Országos Rabbiképzőintézethez – nyuljanak hozzá, mely nekünk »szent hely, a kongresszusi szervezethez tartozó magyar zsidóságnak féltett kincse, szemefénye.« Az ország színe előtt tett e nyilatkozatban nemcsak a főiskolánk iránt való hódolat és azok értékének elismerése szólalt meg, a kiknek Bacher Vilmos volt mesterük, hanem a hivatásnak megbecsülése is, a melynek az *egész* rabbikar áll szolgálatában. Ez az ünnepélyes kijelentés minden készültséggel, hivatottsággal, hűséggel, megértéssel és lelkesedéssel végzett papi munkának dicsőítése és noha az alkalomhoz mérten csak egy részét emeli ki azoknak, a kik abban a magas célnak megfelelő odaadással és sikerrel buzgólkodnak, sokat mondó elismerése annak, hogy a felekezeti életnek legfontosabb tényezője a rabbi. A ki a felekezeti békéért mindent feláldozni kész, de még az annyira áhított békét is feláldozza azért az intézetért, melynek főérdeme, hogy hivatásukban bevált papokat nevelt a zsidóságnak, ezzel a papi hivatás és a kellően végzett papi munka iránt való hódolatnak oly tanujelét adja, a mely megcáfol mindent, a mit a rabbikar megbecsülésének hiányáról állítanak, mindent, a mit e tekintetben annak a nagy tábornak szemére lobbantanak, a melynek Mezei Mór a fővezére. A mi helyesbitendő van azokban a felfogásokban, melyek a kongresszusi alapszabályoknak a rabbi hatás- és jogkörére vonatkozó rendelkezéseiben tükröződnek, máris alapos korrekturában részesült és joggal remélhetjük, hogy a felfogások módosulását majdan követni fogja az intézkedések megváltozása is.

Vajha ennek a reménynek megvalósulása, ennek a felekezet legfontosabb érdekeinek szempontjából nemcsak kívánatos, hanem felette sürgős átalakulásnak bekövetkezése ahhoz a férfihoz fűződnek, a kinek a rabbikar hódolatát tolmácsoljuk. Köszöntjük és hálás elismeréssel adózunk neki azokért a nagy értékekért, a melyekkel a magyar zsidóságot gazdagította. Vivmányaink egész sora az ő munkájával, kezdeményezésével avagy előmozdításával van kapcsolatban. A felekezet közóhajai mindenkor visszhangot keltettek lelkében. Ideáljai kísérték egész pályáján. Kezdetén polgári egyenjogóságunkért, három évtizeddel utóbb vallásunk recepciójáért, most autonómiánkért hevül és harcol. Bajnoka a legnemesebb eszméknek, nem kutatva, hogy az ő, vagy mások szellemében születtek-e meg. Ragyogó elméje és meleg szíve velünk van mindig. Velünk és előttünk. Magas polcán, melyet a magyar közéletben hatalmas tehetségével és hazafias munkájával kiküzdött magának, mintaképe a vallásunk, tudományunk és hagyományaink iránt való hódolatnak, a felekezethez való termékeny szeretetnek, a hűségnek, a kitartásnak, a lelkesedésnek. Vajha a dicsőséges vezér sokáig vinné még a magyar zsidóság zászlaját! Sokáig és diadalmasan!

A tórabeli és rabbinikus intézmények meghatározása köréből.

A talmud élénk vitái és fejtegetései igen gyakran oly sajátos szövegtani képzeteket vetnek felszínre, melyek az egyszerű exegézis, a filológiai és kulturhistóriai elveken épülő szentírásmagyarázat fogalmkörébe nem vonhatók. Szokatlan kifejezésekkel és kapcsolatokkal találkozunk, melyek gyakran az élesebb szemet is megtévesztik. És mégis a hagyományos irodalom az, mely a szentírás egyszerű magyarázatának legrégebb adatait őrizte meg számunkra. Ama gazdag midrasanyag pedig, mely nem hozható összhangzatba az egyszerű exegézissel, inkább csak azt mutatja, hogy a talmud-tudósok nemcsak szövegtani, hanem egyéb szempontból is vonták kutatásaik körébe a bibliát. A soha nem változó belső tartalom mellett egészen tudatosan könnyed és változó vonatkozásokat is teremtettek az eszmék folytonos áradata és a szentírás örök szövege közt. És ez gyakran félreértésekre adott alkalmat. Ebben is találó a talmud összehasonlítása a tengerrel. Szilárd hegyeknek nézték akárhányszor a muló viharban feltornyosult hullámokat és a tajtékzó habokban megcsillanó szinpompát a tenger alapszínének vették. És itt is a hullámok és habok jobban vonták magukra a szemlélők figyelmét, mint a kevésbé érdekes csendes és sima tükör. A talmud igazi mélységét nem a heves viták éles dialektikájában kell keresnünk, hanem vissza kell térnünk a vita kiinduló pontjához, a csendes forráshoz. Ez az egyedüli út, mely tudományosan értékelhető szilárd eredményekhez vezethet.

A szűkebb értelemben vett talmudi irodalom, a tannaitikus midras, a palesztinai és babilóniai talmud nem nyújt nekünk közvetlen felvilágosítást arról, hogy miként tanulták illetőleg tanították akkor a szentírást, holott kétségtelen, hogy szövege soha mélyebb és behatóbb tanulmányozás tárgyát nem képezte sem a zsidó család otthonában, sem az iskolákban, mint abban az évezredben, mely a zsidó állami élet ujjaszületésével veszi kezdetét és a talmud lezárásával ért véget. Maga a talmud azzal magyarázza az irástudók שֵׁהוּ סוּפְרִים בְּלֹא הַאֲתִיּוֹת שְׁבַת־תּוֹרָה elnevezését, hogy azok a tórának minden betűjét megszámlálták.¹⁾ A szentírás szövegével való ily bensőséges megismerkedés elképzelhetetlen annak szellemébe való mélyebb behatolás nélkül. Ha elgondoljuk, hogy ez volt, különösen az első évszázadokban az egész zsidó népnek kizárólagos tananyaga és szellemi tápláléka, nem utasíthatjuk el azt a feltevést, hogy a gazdag midrasanyag mögött hatalmas szentírásmagyarázó rendszer lappang, mely mint az egész akkori methodologia és minden a mi a tanmódszer körébe tartozik, elkerülte az írásbeli feljegyzést. Sőt hangsúlyoznunk kell azt a körülményt is, hogy míg maga a szövegből levont haláchikus és ethikai szabályt sikerült a későbbi nemzedékeknek írásba foglalni és így a feledéstől megmenteni, addig magát a következtetés menetét és külső képét majdnem teljesen mellőzték, a mi még jobban megnehezíti a rekonstrukciót.

Maradtak azonban maguk a következtetett tételek. A tételekkel együtt, mivel szóbelileg terjedtek el és öröklődtek át, igen gyakran a levezetésnek egy részlete is maradt meg, mely ugyyszólván a tétellel egy öntvényt képezett. Maradt azonkívül számos jellemző szó, műkifejezés, melyek mind egy-egy eltörölhetlen emléke az ősi exegézisnek.

Ez alkalommal két igen ismert szóval kívánok foglalkozni, mely aránylag gyakran szerepel a haláchában és világot vet a talmudi szentírásmagyarázat legsarkalatosabb elvére. Ez a két szó **מדאורייתא**, **מדרבנן** vagy **הבמים** A tóra mint lezárt törvényforrás mellett áll a tudósok működése. A **מדאורייתא** és **מדרבנן** megkülönböztetése nemcsak forrástani szempontból köti le figyelmünket, hanem rendkívül fontos exegetikai támpontot nyújt nekünk két irányban, először, hogyan osztályozták törvénytani szempontból a szentírási szövegeket, másodsor, mily törvényeket olvastak ki közvetlen a Tórából.

Mindenekelőtt szólnunk kell arról, hogy mily értelemben használja a talmudi irodalom a Tóra kifejezést. Első tekintetre megállapítható, hogy ez egyike azon kifejezéseknek, melyeknek értelmezésköre a legtágabb. Midőn a talmud nem kíván forrástani megkülönböztetést tenni, akkor a tant a maga egészében, vagy az egyes szabályt és törvényt tórának nevezi. A kockateremben székelő legfőbb törvényszékről azt mondja egy igen régi szöveg, **אלו ואלו באין לבד הגדול שבלשבת הגזית שמשם יוצאה תורה**, hogy onnan indult ki a tóra egész Izrael számára (Szanh. 86b) ²⁾ **משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו מהלוקת בישראל ונעשית** Mióta megsaporodott Sammáj és Hillél ama tanítványainak száma, kiknek gyakorlati kiképzése fogyatékos volt, elharapódzott a vitatkozás és nézeteltérés Izraelben és olyan lett a tóra, mintha kétféle volna (u. o. 88b). Jellemző példa még a következő **בבל התורה** Az egész tórában r. Acha a súlyosbíró és Rabina a könnyítő nézetet vallja, három tétel kivételével. (Peszach. 74b). Itt az a nevezetes, hogy a két amóra egyáltalán nem is tórabeli intézkedések értelmezésében vitatkozik, a mi már abból is látható, hogy a döntés mindvégig, kivétel nélkül a könnyítő felfogást követi, még a három kivételes esetben is. A könnyítés elve szerint való döntés tudvalevőleg csak rabbinikus tételeknél van helyén.

A legáltalánosabb értelmezésből átmegyünk a legspeciálisabbra, mely szerint a tóra csak Mózes 5 könyvét jelenti, és mind a többi árnyalatokat ezuttal figyelmen kívül hagyjuk. A tóra vagy orájto kifejezésnek ebben az értelmében több korrelativuma van:

a) a tóra és a szentírás többi könyvei. Kifejezésre jut ez elsősorban a szentírás hármasságában. **התורה משולשת תורה נביאים וכתובים** A tóra háromrétű: tóra, próféták és hagiografák (j. Chag. II. 1. 77b). ³⁾ Ez a példa bemutatja a tóra kifejezést két különböző értelmében, először jelenti az egész szentírást, azután csak a Pentateuchust. A szentírás mindhárom csoportjára csak ritkán hivatkozik a talmud és csak agádikus tételeknél **איש לאיש** A tórából, a prófé-

ai könyvekből és a hagiografákból kimutatható, hogy Istentől rendeltetik az asszony a férfi számára (M. K. 18b). מן הת' מן הני' ומן הכ' בדרך. A tórából . . . megállapítható, hogy a mely uton az ember haladni kíván, azon az uton vezetik is. Ilyen agádikus fejtegetéseknek más alakja a következő בְּחֹב בְּתוֹרָה וְשְׁנוּי בְּנְבִיאִים וּמִשְׁלֵשׁ בְּכַתוּבִים. Ez a tétel meg van írva a tórában, ismétlődik a prófétákban és harmadszor van meg a hagiografákban (B. K. 92b. ⁴) A. Z. 19b). Gyakrabban szerepel a három csoport lekciókban és imamotivumokban: M. K. 21a. R. H. 32a. Taan. 8a. 16a. 20ab. Szanh. 105b. Ketub. 50a. B. B. 13b.

b) A tóra és a próféták: מתחיל בתורה ומשלים בנביא. A lekiót pentateuchusi szöveggel kezdik és prófétaival fejezik be (R. H. 32b végén). המפטר בנביא צריך שיקרא בתורה תחילה. A ki a prófétaival befejező szakaszt olvassa, tartozik előbb a tórából olvasni (Meg. 23a). מדלגין בנביא ואין. Kihagyásos olvasás megengedhető prófétaival szövegeknél, de nem a tórában (Jóma 89b). Egyéb példák aram szövegekben: Jóma 52b. Meg. 3a. V. ö. még Szanh. 81a. (Ezekiel prófétáról van szó).

A prófétaival iratok olykor kabbalának nevezetnek a tórával szemben: R. H. 19a (Gedanja bőjtje). Chag. 10b (tórabeli szabályokra nem lehet következtetéseket vonni hagyományos vagyis prófétaival szövegekből). V. ö. még B. K. 2b. Nidda 23a.

Külön kell megemlékeznünk a משה תורת משה Mózes tórája kifejezéséről. Ez célzatos terminus a talmudban, nem pedig teljesebb párhuzama a tóra szónak. Mindig csak ott találjuk, a hol külön hangsúlyozni kívánjuk a viszonyt, mely a tóra és Mózes között fennáll. משה אמת ותורתו אמת והן בדאין. Kórach és társai bűnhődven lázadásukért, ismétlik folyton egy agáda szerint a bűnbánó szavakat: Mózes és tórája igaz, ők pedig (t. i. a lázadók) a hazugok. (B. B. 74a). ⁵ יהושע יושב ודורש סתם והכל יודעין. Józua előadásokat tart a nélkül, hogy forrásra hivatkoznék, de mindenki tudja, hogy ez Mózes tórája (Jebám. 96b). דאזל שמואל ואחיה למשה בהדיה . . . דליכא מילתא דבת' באר' ולא קיימתיה. Azt a tóráját Mózes is tanuul arra, hogy hiven megőrizte mindazt, a mi tórájában írva van (Chag. 4b). Több helyen szembe állítja a talmud Mózes tóráját Ezekiel próféta tórájával. דבר זה מתורת משה רבנו לא למדנו, מדברי יהוקאל בן בוזי למדנו. Ezt a tételt Mózes tórájából nem tudhatjuk meg, de megtudjuk Ezekiel szavaiból (M. K. 5b. V. ö. még Taan. 17b. R. H. 7a. Jóma 71a, Szanh. 22b. 83b. Zebach. 18b. 22b.). – Mózes szembeállítja a nagy zsinagóga férfiával. דני תלת אי לא דאמר משה באר'יתא ואתו אנשי בנה"ג ותקנינהו בתפלה לא הוינן. A három attributumot דאזל הגדול הגבור והנורא, ha Mózes nem mondta volna tórájában és ha a zsinagóga férfiai nem helyezték volna el azokat az imaszövegbe, akkor mi sem mondhattuk volna azokat (Berach. 33b). – Gyakran találjuk e kifejezést ellentétben idegen népekkel és idegen törvényekkel. Az afrikaiak és egyiptomiak által támasztott vádakkal szemben Gebiha b. Peszisa ajánlkozik védőnek Nagy Sándor előtt és többek közt azt mondja, ואם אני אנצה אמרו להם תורת משה נצחתכם.

ha én leszek a győztes, mondhatjátok nekik, hogy Mózes tórája győzött le benneteket (Szanh. 91a). Igen érdekes a következő példa. Egy filozófust, kiről az terjedt el, hogy pártatlanul ítélkezik, próbára tett rabban Gamliél és nővére oly módon, hogy mindegyik külön-külön örökösödési pert szimulálva, ajándékkal kívánt nyomatékot adni a maga igazának. Elsőnek r. G. nővére jelentkezett egy arany gyertyatartóval és előadta, hogy az atyai birtokból ő is kíván örökölni, a mi Mózes törvénye szerint nincsen helyén. A filozófus azonban a következő formulával segített magán מן יומא דגליתון מארעבון איתגטילת אורייתא דמשה ואיתיהיבת אורייתא אחריתי. A mióta elűztek benneteket országtokból, felfüggesztetett Mózes tórája és más törvény lépett helyébe, mely szerint fivér és nővér egyenlően örökölnek. Midőn aztán r. G. libiai számmal kínálta meg a bírót, megváltoztatta ítéletét azzal a megokolással שפילית לטיביה דמפרא. Tovább olvastam és azt találtam, hogy én nem azért jöttem, hogy Mózes tórájából bármit is levonjak (Sabb. 116ab), tehát marad minden a régiben. V. ö. még Szanh. 106a. B. M. 75b. – Jóma 36b és Jebám. 39b csak látszólagos kivétel, a mennyiben előbbi helyen és a Misnában u. o. 35b végén imáról és bűnvallomási szövegről van szó, sőt ככתוב בתורת משה עבדך maga is az imaszövegbe tartozik. Jebám. 39b pedig egy hivatalos bizonyítvány szövegében fordul elő ואקרינהו מה דכתוב בספר אורייתא דמשה és a szöveg szószerinti recitálását jelenti.

c) Csak ritkán akadunk példákra, a hol a tóra a hagiografákkal kapcsolatban említettik. V. ö. Taan. 9a és Jóma 38b. A tóra és Ben Szira összehasonlítása Szanh. 100b. ⁶⁾

Most elérkeztem ahhoz a csoporthoz, melyről bővebben kell szólnom, a hol ugyanis a tóra kapcsolatban a hagyományynal és a rabbinikus intézkedésekkel említettik, különösen az utóbbit kell pontosabban elemeznünk.

A tudományos forrástani szempont nem az egyedüli, mely a megkülönböztetést szülte. Számos más mozzanat teszi szükségessé, hogy pontosan megállapíttassék a szabvány tórabeli vagy rabbinikus volta, főleg pedig az, hogy az előbbinél a következetesség és változhatatlanság jellege erősebben jut érvényre, mint utóbbinál. Kétes esetekben súlyosbitóan döntünk tórabeli és enyhítően rabbinikus kérdésekben: Berach. 21a. stb. Tórabeli intézkedéseknél különben is hangsúlyozza a talmud a súlyosbitás elvét szemben a rabbinikus szabvánnyal Sabb. 16a. Ha tórabeli szabvány ütközik rabbinikus intézménybe, akkor az előbbi akadálytalanul érvényesül az utóbbi rovására Sabb. 128b. Bizonyos tanuzási korlátozások csak tórabeli intézkedésekre szorítkoznak Peszach. 4b. A טאני אומר könnyítő feltevés elve csak rabbinikus szabálynál alkalmazható Peszach. 9b. Vannak ezenkívül még egyéb súlyosbitások, melyek csak tórabeli rendelkezésekre szorítkoznak. De találkozunk olykor az említett elvektől eltérő esetekkel is, midőn ugyanis gyakorlati szempontokból szükségessé válik rabbinikus intézkedéseknél a súlyosbitás. Ily szükség fennforog különösen ott, a hol tartani lehet attól, hogy a puszta szabály rabbinikus jellege miatt nem fog

מה הפרש בין זה לזה הללו ד"ת ואין צריכין רשעים ליהוה R. H. 19a. ⁷⁾ חיוק, הללו ד"ס וד"ס צריכין חיוק

Nem tagadható azonban, hogy a talmud számos esetben rávilágít valamely tétel jellegére minden gyakorlati vonatkozás nélkül is, rendszerint exegetikus vita kapcsán. A gyakrabban ismétlődő formula **אלה דרבנן וקרא אסמכתא בעלמא**. Maimonides, a ki rendszeres és alapos kutatást végzett ezen a téren is, nagyfontosságúnak tartja haláchikus szempontból is a törvény vagy szabály forrástani jellegének pontos megjelölését. Mamrim II 9 a következő fejtegetést olvassuk: Ha a beszédnek jogában áll óvóintézkedéseket tenni és megtiltani a megengedett dolgot még olyképpen is, hogy a tilalom állandó jellegűvé váljék, ha továbbá jogában áll megengedni ideiglenesen a tórabeli tilalmat, mi az értelme a tóra ama rendelkezésének, mely úgy hangzik, hogy **לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו** ne tegyél hozzá és ne vegyél el belőle? Az értelme az, hogy nem szabad a tóra szavaihoz hozzátenni és nem szabad azokból elvenni valamit azzal a maradandó jellegű megállapítással, mintha az maga is tórabeli volna. Világosabban szól Maimonides a Misné tóra bevezetésében a törvények felsorolása után. Felsorolván a prófétai és rabbinikus intézményeket, mint a megilla olvasását és a chanukkát, megjegyzi befejezésül, hogy mindezen új intézmények kötelezők és nem tekinthetők mint a tóra kibővítése, mert a tórának abbéli tilalma, hogy rendelkezései ne bővítettessenek és ne csökkentessenek, úgy értelmezendő, hogy a prófétának nem szabad azzal fellépni, hogy Isten megbízásából kell a tórához valamely parancsot hozzátenni, vagy elvenni, de ha a későbbi kor saját viszonyainak megfelelő intézményt, döntést avagy óvóintézkedést állapít meg, akkor ez nem ütközik ebbe a tilalomba. Vagyis röviden, vallásügyi rendelkezések számára nyitva maradt az út tovább is azzal a megszorítással, hogy későbbi intézkedéseket nem szabad tórabelieknek minősíteni.

Ábrahám b. Dávid igen élesen kikel Maimonidesnek ezen elve ellen. Kritikáját **בל אלה ישא דיה** szavakkal vezeti be. Szerinte nem ütközik a **בל תוסיף** tilalmába, ha későbbi intézményeknek tórabeli jelleget kölcsönöznek és azt szentirási vershez támasztják és egészen másképp definiálja az egész tilalmat. ⁸⁾

Maimonidesnek ezen egyszerű szavakba foglalt kifejtése a **בל תוסיף** és **בל תגרע** tilalmának elvi jelentőségü nemcsak haláchikus, de exegetikus szempontból is. Bizonyára nagy és mélyenjáró kutatásnak a végeredménye van itt előttünk, melynek egyes nyomaira részben a körülötte támadt viták vezetnek vissza.

A **בל תוסיף** és **בל תגרע** tételének három magyarázata lehetséges, 1) nem szabad hozzátenni a meglévő tórabeli rendelkezésekhez semmi újabb rendelkezést és fordítva, nem szabad tórabeli rendelkezést megszüntetni. Más szóval, a vallásos élet szabályozásában semmi más nem szerepelhet, mint azok a törvények, melyeket a tóra expressis verbis megparancsol. A ki más rendelkezést is szerepeltet a vallásos élet terén, az áthágja e tilalmat. Ezt a magyarázatot visszautasítja Maimonides, rámutatván arra,

hogy a történeti tények és az élő gyakorlat ellenkeznek vele. A chanukka, a purim, a böjtnapok (az engesztelőnapot kivéve), az érub és sok más részben egészen új intézmény, részben kiegészítő és óvóintézkedések mind a tóra után keletkeztek. Ezt a magyarázatot elutasítja különben az egész zsidóság azon ténynél fogva, hogy magáévá teszi a tórautáni vallásügyi intézkedéseket is. A karaiták ellenkeznek e pontban a tradicionális zsidósággal. Egyik legkiválóbb képviselőjük, Nikomédiai Élia Tórákomentárjában Deut. 4. elején megvádolja a tradicionális zsidóságot, hogy tórán kívüli intézményeivel ellenkezésbe jut a **בְּלֹא תוֹסִיף** törvényével, megfeledezvén azokról az inkonsequenciákról, melyek saját magyarázata alapján észlelhetők magában a karaizmusban. Ennek részletes kimutatása messze elterelne tulajdonképeni tárgyamtól. Csak arra az egy körülményre szeretnék utalni, hogy a betűhöz ragaszkodó karaiták oly szabad és mozgó exegezist gyakorolnak a halácha terén, mely hatásaiban felér a legvakmerőbb törvénytörléssel ill. törvényhozzátétellel, csak a betű állandósult, de a tartalom folytonos változásnak van kitéve. Ánán pl. Qirqisani közlése szerint úgy magyarázza a **לֹא תִבְשַׁל גִּדִּי בַחֲלֵב אִמּוֹ** verset, hogy itt nincsen szó sem husról, sem pedig tejről. **גִּדִּי** összefügg **גִּיד** szóval és gyümölcsöt jelent, **אִמּוֹ** ennek megfelelően a fát jelenti és az egész vers a templomban bemutatandó zsengekre mutat, intvén arra, hogy nem szabad a gyümölcsöt éretlen állapotban bemutatni. A már említett Nikomédiai Élia egyszerűbb exegezishez folyamodik. Szerinte **גִּדִּי** nem gyümölcs, hanem állat, **אִמּוֹ** pedig az anyja. És ha nem is ad a **בִּשְׂרָה בַחֲלֵב** tilalmának oly általános értelmet mint a tradicionális zsidóság, de annyira mégis eltér a karaita alapító értelmezésétől, hogy egymáshoz képest haláchikus értelemben vett ujitóknak vehetőek. Vagy az előbbi törölt egy tételt, megfosztván a betűt eredeti értelmétől, vagy az utóbbi vitt be új tételt a szövegbe. ⁹⁾ A karaita haláchát egyáltalán jellemzi a mozgó és tultengően allegórikus magyarázat, szemben a rabbinizmussal, mely ezt elvileg kikapcsolja.

A 32 agádikus hermeneutikai szabály 26-dikában olvassuk **בְּדִבְרֵי תוֹרָה אֵי אַתָּה יָכוֹל לְדַרֵּשׁ בְּמִשְׁלַל חוּץ מִגִּדְּרֵי דְרִישְׁמַעְאֵל דּוֹרֵשׁ . . .** vagyis haláchikus téren nincs helye az allegórikus magyarázatnak, Ismael három tételét kivéve, mely három tétel szintén nem nevezhető igazi allegóriának, mert csak az illető tételek egyes részletejre vonatkoznak és a képletes magyarázat jól illeszkedik az összefüggésbe. Sőt nem is rontja le a szó eredeti értelmét, csak általánosítja. Így pl. az a magyarázat, hogy **אִם זָרַחָה עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ** annyi mint **אִם בָּרַח לּוֹ הַדְּבַר כִּשְׁמֵשׁ** vagyis, ha a tulajdonos észreveszi, hogy a betörőnek nincsen szándékában embert ölni, csak lopni, akkor felelős életeért. Annak természetesen primitív formája az, ha a tulajdonos már virradatkor éri tetten a betörőt, a midőn ez ugyanis a világosságtól való félelmében, mely együtt jár az ellenőrző forgalommal, amugy is elmenekülne a tettenérés zajára. R. Ismael tehát nem tett itt egyebet, csak kibővítette a törvényt, azt mondván, hogy bármely más körülmény között is, mely hasonló a virradathoz annyiban, a mennyiben

szintén megvan a valószínűség, hogy a betörő nem tör a tulajdonos élete ellen, az előbbi életét is kell kimélni. Röviden: az önvédelem jogos, de annak határait túllépni nem szabad. Ilyen természetű a másik két **משל** is, tehát valójában nem is igazi allegória. Ez excursus után térjünk most vissza a **בל תוסיף** és **בל תגרע** fogalmának másik két értelmezéséhez.

b) a másik két magyarázat egy elvből indul ki és csak részletkérdésekben térnek el egymástól. Mindkettő szerint nem azt jelenti a fogalom, hogy a tóra törvényein kívül semmi más intézkedésnek helye nincsen, hanem jelenti a tóra törvényanyagának változatlan meghagyását. Sem próféta, sem törvényt magyarázó nem vihet be minden időkre lezárt törvénykönyvbe új alkatrészeket, sem pozitív, sem negatív formában. Sem a próféta nem teheti ezt isteni megbízásra való hivatkozásával, sem a tudós nem teheti ezt mesterként magyarázásokkal. Újabb intézkedéseknek lehet ugyan helyük és jogosultságuk későbbi korszakokban is, de semmi esetre nem szabad változtatni a véglegesen lezárt isteni törvénykönyvön. Ennek az értelmezésnek két mozzanata van: a) alaki és b) tartalmi. Alaki mozzanat alatt azt értjük itt, hogy nem szabad rabbinikus intézményt tórabeli parancsnak feltüntetni. A mi **מדרבנן**, arra nem szabad mondani, hogy **מן התורה**, mert ezzel bevizünk mintegy – legalább cím szerint – új elemet a tórába. Nem szabad tehát ezen értelmezés szerint a Megilla olvasását vagy a chanukkamécses meggyújtását tórabeli intézmény gyanánt hirdetni. Ez a **בל תוסיף**-nak második értelmezése. A harmadik ugyanebből az elvből indul ki, de speciálisabb, mert nem az alaki, hanem a tartalmi mozzanatra helyezi a súlyt. A tartalmi mozzanat alatt értjük pedig azt, hogy nem szabad egy tórabeli intézkedést tartalmilag megváltoztatni sem hozzátétel, sem levonás által. Nem szabad e szerint pl. a négy növényből álló ünnepi csokrot egy növénynyel megtoldani vagy csökkenteni. Nem szabad a tefillin fejezeteinek ill. rekeszeinek négyes számát megváltoztatni stb. Maimonides az előbbi mozzanatot domborítja ki erősen definíciójában, Ábrahám b. Dávid pedig mellőzi ezt teljesen és csak a másikat veszi alapul. Röviden összefoglalva, Maimonides szerint tilos rabbinikus intézkedést tórabelinek minősíteni. Rábad azonban nem lát abban semmi tilalmat és az idevágó szöveget úgy magyarázza, hogy a tórabeli szabvány képletét nem szabad megváltoztatni, sem valamely alkatrész hozzáadásával, sem annak levonásával. ¹⁰⁾

A kérdés már most az, hogy hol van e nézeteltérésnek a kiindulópontja. Miért domborítja ki Maimonides már kódexe bevezetésében ezt az álláspontját és miért utasítja ezt ellenfele oly keményen vissza? Ez ellentét eredetének a megállapítása annál jelentősebb, mivelhogy oly tételnél jelentkezik, mely a vallástörvény egészére hat ki és úgy a tórabeli törvények magyarázatánál, mint későbbi intézmények létesítésénél elvi jelentőséggel bír.

A megoldás, nézetem szerint, ama rendszerbeli differenciában keresendő, mely a haláchikus exegézis terén a két eltérő irányzatban, szétszórt

erre is számos példa. Sőt vannak, mint már felolvasásom elején említettem, példák arra is, hogy a talmud tórabeli szabványnak nevez profétai szövegből vett tételt. Gitt. 36a azt kérde a talmud a misnának ama kijelentésére, hogy a tanuk aláírása a válólevélen a társadalmi ügyrend kedvéért van, **דאורייתא היא** hiszen ez tóraszerint való? és utal Jer. XXXII 44-re. Hasonló utalással találkozunk M. K. 5a Jechezk. XXXIX. 15-re. Igen gyakran akadunk példára, a hol a t. közvetett dedukció útján nyert vagy a támaszték **אסמכתא** és **רמז** gyenge szálaival szöveghez kapcsolt tételeket tórabelieknek nevez. De valahányszor élére állítják a kérdést törvényt magyarázó szempontból és a források különbözőségének befolyása lehet a gyakorlati mihez tartásra, már szigorubb a terminológia és az általános értelemben vett kifejezések helyreigazítatnak ¹³⁾ **אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא**

A talmud ezt azonban nem minden egyes esetben teszi, csak éppen a mikor a diskusszói vagy a gyakorlat szempontjából válik fontossá. Marad tehát számos eset, a hol az általánosan használt **מן התורה**, nem lévén a megkülönböztetésnek gyakorlati jelentősége, nélkülözi a közelebbi determinációt. Ebből magyarázható a két irány, mely párhuzamosan egymás mellett fejlődött ki és mindvégig megtartja az eredeti távolságot. Az egyik iskola tórabelinek nevez minden tételt, melyet a talmudi forrás szentirási szöveghez kapcsol, bármilyen természetű is különben a kapcsolat, még ahhoz sem ragaszkodik, hogy a szöveg pentateuchusi legyen. Mindegy továbbá, hogy a kapcsolat belső szorosabb értelemben vett exegetikai, vagy csak külső és laza, mint a milyen a tágabb értelemben vett hermeneutikai következtetés. Egyik legrégebb képviselője ennek az iránynak Simeon Kajara, a Haláchot Gedólot bevezetéséből ítélve. Ott a 613 szabvány között szerepelnek pl. a következők: a minden napi száz benedikció **מאה ברכות בכל יום** a szükölködőknek ruhával való ellátása **הלבשת ערומים**, halottak eltemetése **לקבור מתים**, gyászolók megvigasztalása **ודבאת שלום**, békeközvetítés **לבקר חולים**, betegek meglátogatása **לנהם אבלים**, az év 18 nevezetes napjára megállapított Hallé!-ima, a szombati és chanukkai gyertyagyújtás, a Megilla olvasása és még egyéb intézmények, melyek a pentateuchusi szövegben nem találhatóak, csak a közvetett hermeneutika és agáda kapcsolta azokat a szöveghez. Ezt az iskolát követi, mint sok ellenvetéséből látni, Rábed is. ¹⁴⁾

Ezzel ellentétben áll a másik iskola, mely élesen megkülönbözteti a tórabeli szabványt a rabbinikus intézkedéstől. Teszi ezt szintén a talmud alapján, de kritikai módszerrel. Az alapelv általánosságban az, hogy a **מן התורה** fogalmából kikapcsolandó mindaz, a mi nincsen benne a pentateuchusi szövegben mint parancsolat. Még a mi benne is van a szövegben, de nem mint parancsolat, az lehet ugyan támasztéka a vallásos mihez tartásnak, mint ősi szokás, mint követendő példa és analógia, de nem nevezhető tórabeli törvénynek, vagy parancsolatnak, mert nélkülözi az imperatív jelleget. Nem vehető tórabeli parancsolatnak, a mi a Szentírás többi könyveiben van, vagy a mit csak következtetés útján vezetünk

le a szövegből. Annál kevésbé jöhet tekintetbe a támaszték אסמכתא és az aggáda tágabb hermeneutikája. Ennek az iskolának legnagyobb és legkövetkezetesebb képviselője Maimonides. Az alapelveket a ספר המצות első részében fejt ki.

Most már közelebbi okát is tudjuk annak az éles ellenvetésnek, melylyel a Rábed visszautasítja Maimonides בל תוסיף definícióját. Itt két elv ütközik egymásba, mely a szabványok több kategóriáján vonul végig. És a kérdés jellegéből folyik, hogy az ellentét nem tárgyi, hanem tisztán alaki. A talmud anyagából leszűrt tételeket egyformán veszi tudomásul mindkét iskola; egyik irányzat sem vitatja el feltétlen hatályukat az egész zsidóságra vonatkozólag. A közöttük tényleg fennálló különbség szigoruan véve a terminológiára szorítható. Maimonides nem akar abba belemenni, hogy vallástörvények minősítésénél a tóra kifejezés mint terminus tágabb értelemben vétessék; a mi tényleg nincsen benne a szöveg tartalmában, noha következtetés, vagy óvóintézkedésképpen odakapcsolható, már nem viselheti ugyanazt a felírást mint a szöveg maga, tehát nem מן התורה. A vele ellenkező iskola lényegileg egyet ért vele a törvényanyagot illetőleg, sőt a szabványok keletkezésének jellemzését illetőleg is. Így pl. nem tehető fel, hogy a Haláchót Gedólót nem értene egyet Maimonidessel arra nézve, hogy a chanukka mécsese és a Megilla olvasása későbbi keletű és hogy Mózes halála után is jó néhány évszázadon át hiányzott a zsidó vallásos életből, mert hiszen mindketten ugyanabból a forrásból meritik az intézmények adatait és keletkezésük történetét, csak hogy S. Kajara tágabbnak veszi a tóra kifejezést, kiindulván minden valószínűség szerint abból, hogy a mi a tóra szelleme szerint állapított meg és némi, noha laza vonatkozásba kerül magához a szöveghez, már ugyanazon név alá vonható.^{15.)}

Igen érdekes illusztrációt nyújt ehhez egy másik ugynevezett nehéz Rámbám. Említettük már, hogy Maimonides a gyászszertartást, különösen a hétnapi gyászt nem nevezi tórabeli parancsolatnak, noha mint tény benne van a tórában. Az ő kísérő kritikusa, a Rábed hallgat a megfelelő helyen Abel I. 1. Hat fejezettel későbbben Maim. azt írja, hogy a שלשים vagyis a harmincnapi gyász מדברי סופרים vagyis rabbinikus, de a tudósok vershez támasztották. Itt felszólal a Rábed és megjegyzi, hogy ez mint parancsolat van a talmudban feltüntetve Gezéra sává, a kifejezés egyenlőségén alapuló analógia folytán אתי פרע פרע מנזיר Itt a Rábed első pillanatra feltünőbb mint a Rámbám. Hogyan van az, hogy ő csak a hatodik fejezet elején veszi észre M.-nak azt az álláspontját, hogy אין אבלות מן התורה hiszen ezt már az első fejezet elején világosan kimondja, hogy a hétnapi gyász nem מן התורה. Már pedig akkor a harmincnapi gyász sem lehet az. Tehát már itt kellett volna a kritikát gyakorolni.

A kifejtettek alapján egészen más világításba kerül ugy a Rámbám, mint a Rábed szövege, mert tulajdonképen stilusbeli árnyalatokon mulik utóbbinak látszólagos következetlensége. Maim. első helyen nem használja a מדברי סופרים kifejezést, tehát nem minősíti a szabványt, csak

elmondja keletkezési módját. Elmondja nevezetesen, hogy Jákób gyermekeinek gyászából nem lehet törvényt levonni, mert az ősi szokásokból csak azok emelkedtek törvényerőre, melyek a kinyilatkoztatás után felujtattak **גירתה תורה ונתחדשה הלכה**. A szóban levő szokás felujtása pedig akként történt, hogy Mózes azt a tóra szövegén kívül mint institúciót erősítette meg **ומשה רבנו תקן להם לישראל שבעת ימי אבלות ושבעת ימי המשתה**. Ez ellen a szöveg ellen nem szólalhatott fel a Rábed, mert ez részleteiben benne van a talmudban is. Sőt Maimonides a legszigorubb álláspontot foglalja el azzal, hogy Mózessel hozza kapcsolatba az intézményt. Ez csak a j. talmudban van, a b. talmud Ámosz könyvéből meríti ezt **הק"ט** útján. Ámde VI. 1-ben **מד"ם**-nak mondja a **ש"ל"ט**-t és ez az, a mit a Rábed kifogásol és ellenvetésképpen rámutat a **פרע פרע** analógiára. Ez az analógia a Rábed irányelve szerint elég jó arra, hogy a megfelelő szabványt tórabelinek minősítse, de az exakt definíciókkal és szigorú analitikával operáló Maimonides nem láthat egyebet ebben a gezera-sávéban mint támasztékot **אשכמנתא בעלמא**. Mert eltekintve attól, hogy M. **המצות** első részében kifejtett második elvében arra a konklúzióra jut, hogy szerinte a **מדברי סופרים** vagy **מדברין** gyűjtőneve minden olyan tételnek is, mely hermeneutikai szabályokból folyik, külön hangsúlyozandó, hogy a szóban levő gezera sávát még a következő nehézségekbe is ütközik: a) magát a hétnapi gyászt sem tekinti a talmud, különösen a b. talmud tórabelinek, annál kevésbbé lehet tórabelinek minősíteni a 30 naposat. b) a gezera sávát összekapcsolja a talmud még egy agádikus számexegézissel, gematriával is, a mi még nyilvánvalóbbá teszi az **אשכמנתא** jelleget. c) hozzávehető még az is, hogy a következtetés formája nem pozitív, hanem negatív. A syllogizmus lépései M. K. 19b szerint inkább az agáda körébe tartoznak.

A mi pedig a praxis szempontjait illeti, alig van az említett két irány között különbség. Közvetlen az idézett gezera sávát előtt, melyre a Rábed hivatkozik, fixirozza Sámuel a szabályt, hogy **הלכה כדברי המוקל באבל**. Ez általános érvényű ugy Maim. mint a Rábed szerint, tehát utóbbinak különvéleménye, hogy **אבלות מה"ת** arra nézve sem érvényesül, hogy vitás esetekben súlyosbitsunk. A vita tehát ebben a pontban teljesen elméleti.

Most közelebb jutottunk a kommentátorok és decizorok, de különösen Maim. révén a tórabeli és rabbinikus intézmények pontosabb meghatározásához. Befejezésül utalni akarok néhány szóval a főbb eredményekre, melyeket a **דאורייתא** és **דרבנן** élesebb megkülönböztetése maga után vont. Három pontot kell kiemelnem.

a) A **דאורייתא** és **דרבנן** elsősorban törvény- és forrástani és csak másodsorban, még pedig részlegesen, chronologiai megkülönböztetés. A talmudi Halácha egészéről szólva, mondhatjuk, hogy minden a mi tórautáni, egyszersmind rabbinikus, de nem minden a mi rabbinikus, tórautáni. Van számos szabvány, melyek a talmudi források alapján rabbinikusoknak minősíthetők, de nyomuk van már a tóra szövegében. Ilyen az **אבלות** intézményén kívül a ketuba, melynek csak neve és talán részben írásbeli

formulázása későbbi eredetű, alapeszméje benne van Exod. XXII 16-ban **בִּסְקָי יִשְׁקוּל בְּמוֹדוֹ הַבְּתוּלוֹת**. A család fenntartásának kötelezettsége mint rabbinikus intézmény szerepel a legtöbb auctornál, pedig félreismerhetlen nyoma van Exod. XXI 10 **שָׂאֵרָה בְּכֹתֶהּ וְעֹנֶתָהּ לֹא יִרָע** szavakban. Sok magánjogi, különösen adás-vételi rendelkezés, mely mint **דִּרְבָּנִין** szerepel, visszanyul ősi időkbe. A **רוֹב** és **הִזְקָה** mindent átható elvei nincsenek világosan megállapítva a tórában. A talmud igyekszik egyes tényekből konstatálni, hogy a tóra, noha nem mondja ki világosan az elveket, de feltételezi azokat; és minden diszkutív mozzanatot kizárva, be kell vallanunk, hogy a tárgyi okok a talmud eredeti álláspontja mellett szólanak, hogy egynémely tórabeli szabványok megvalósításához tényleg elengedhetetlen a vélelem és többség elve. A **הִזְקָה** feltételezése ellenében felhozott érv **בֵּינֵן דְּקִיָּמֵי דְרַא דְגַבְרֵי וְאִמְרֵי בְּדָקְאֵי קִיאֵי**, csak vitaszerű ellenvetés, a milyennel gyakran találkozunk a talmudban. Époly valószínűtlenek a kombinált feltételezések, melyekkel a **רוֹב**-ról szóló vita során meg akarják dönteni azt, hogy a tóra némely rendelkezése nem vihető keresztül a többség elvének feltételezése nélkül. De végeredményben mégsem tórabeli, mert a tóra nem rendel el *expressis verbis*, hogy kétes esetekben mindenhol a többség után kell igazodni.

Egyszóval a **דִּרְבָּנִין** mint terminus nem egyéb mint *correlativum* a **דְּאִוְרֵיתָא**-nak. A mi nincsen meg világosan a tórában mint rendelkezés, az minden ősisége mellett is **דִּרְבָּנִין**-nak mondható. Némely **דִּרְבָּנִין**, mint láttuk, a patriarchák történetébe nyul vissza. A terminus ad quem-re vonatkozólag általánosságban azt mondhatjuk, hogy az összes **דִּרְבָּנִין**-intézkedések benne vannak a talmudban. A talmud lezárásával lezárult az intézkedéseknek ez a csoportja is. A mi haláchikus téren ezután következett, az egyrészt a talmud anyagának feldolgozása, kodifikálása és alkalmazása, másrészt pedig a történet folyamán korok és idők szerint szükségessé vált intézmények létesítése, melyek azonban már nem a **דִּרְבָּנִין** néven jutnak a szakirodalomba, hanem a megfelelő testületek, tudósok, iskolák vagy városok neveihez fűződnek. Ilyenek a gyakran szereplő gáón korból származó intézmények **תַּקְנֵי הַגָּאוֹנִים** és **גְּזֵרֹת הַגָּאוֹנִים** ¹⁶⁾ Egyes nevekhez fűződő rendelkezések mint pl. **תַּקְנֵי הַגָּאֹן** és **תַּקְנֵי מַאֲהָלָא**, melyek közül különösen nagy jelentőségre tettek szert a házassági törvényekre vonatkozóak. ¹⁷⁾ A **תַּקְנֵי הַגָּאֹן** vagy másképp **תַּקְנֵי הַגָּאֹן** Kol Bó § 117 ¹⁸⁾ és bővebben Gallia Judaica 231 és köv. Városok szerinti intézmények a leggyakoribbak ¹⁹⁾, ilyenek pl. **תַּקְנֵי טוּלִישׁוּלָא** toledói intézmények, a házassági jogra vonatkozólag említettnek a Sulchan Áruch Ében Háézer 118. sz. és másutt **תַּקְנֵי שׁוֹ"ם** Speier, Worms, Mainz igen gyakran szerepelnek a decizórikus és responzum-irodalomban. Kevésbé ismeretesek a **תַּקְנֵי פִּירְאָרָא** Palgá Májim 16a. Van példa párt és ritus szerinti intézményekre is **תַּקְנֵי הַסְּפָרַדִּים**, melyeket a Ro"s responzumainak 56. p. említ.

b) A másik eredmény exegetikai természetű. A **דִּרְבָּנִין** és **דְּאִוְרֵיתָא** pontos megkülönböztetése oksági kapcsolatban áll a **pesát** és **derás**

megkülönböztetésével és nem volt hatás nélkül a derás fejlődésére. A szentirási szöveg puszta hangzatának nagy varázsa volt a lelkekre és az agádista, ki a nép szélesebb rétegeit tanította, ki is használta bőven ezt a kimerithetlen erőt. Neki egy szó, olykor egy betű elég volt arra, hogy a kor, hely és alkalom szerint aktuális eszmekört és erkölcstani észlelteit összefüggésbe hozza a soron levő szentirási szöveggel. Egészen más a haláchista helyzete. Neki törvényt kell magyarázni és megállapítani és ez igen szigorú művelet, mely szűk határok közé szoritja a törvény alapjául szolgáló szöveg értelmezési módját. Itt differenciálódott az exegézis munkája a דאורייתא és דרבנן tagozódásának megfelelően két csoportra: a szöveg tartalmát teljesen fedő egyszerű exegézisre, a pesátra és a tágabb értelemben vett hermeneutikára, vagy derásra. Ezzel a dolog természetében megokolt kettéválasztással eleget tesz a talmud egyrészt annak a követelménynek, hogy egy tórabeli szabványnál szigorúan ragaszkodik a szöveg egyszerű, szószerinti értelméhez és megállapodott exegetikai rendszerhez. De mikor a talmud a priori rabbinikus, vagy hagyományon alapuló intézményt fejteget és csak támasztékot, megerősítést keres a szövegben מן מלתא דאמור רבנן vagy רמן מה"ת מנין és hasonló bevezető szavakkal, akkor majdnem oly szabadsággal alkalmazza a verset mint az agádista. Bizonyos distancia azért még itt is marad a haláchista és agádista között, melyről most bővebben nem szólhatunk. De azt az egyet már itt megjegyezhetjük, hogy a דאורייתא és דרבנן tagozódását mellőző exegeták hamis képet kapnak a talmud szentirás-magyarázatáról. Mert tulajdonképpen csak a szigorúan tórabeli halácha az, melynek exegézise tekintetbe jöhet.

e) Ezzel összefügg még egy harmadik eredmény is, a halácha állandóságának elve. A tóra szabványai végleges megállapítást és formulázást nyernek a talmudban a szöveg és hagyomány egybevetése alapján, melyen többé változtatni nem lehet. Ez a szilárd megállapodottság csak a hagyományos, vagy talmudi zsidóságnál van és szorosán összefügg két csoportra oszló törvényanyaga által. A folyton tovahaladó élet feltartózatlan folyását követték hiven mindenkoron a רבנן is úgy, hogy a megváltozott idők nyelvére fordították le régi tanaikat. Az ősz zsidóság örök tételeit megerősítették új óvóintézkedésekkel és szükségessé vált intézményekkel, meritvén szüntelenül a tórából, a nélkül azonban, hogy annak tartalmán sérelem esett volna. Nem volt szükség allegórizálásra, a szavak eredeti értelmének megváltoztatására. A tóra teljesen lezárt és minden időre befejezett isteni törvénykönyve maradt az egész hagyományos zsidóságnak és a תקנה, a גזירה, egyszóval a דרבנן, az számolt a történet változatos menetével. Külön tartották a mozgó דר"ט-t a szilárd ט"ט-tól és valamint a Masszóra a lezárt szent könyvek betűi fölött őrködik, úgy őrködik a talmud azoknak belső tartalma fölött.

Jegyzetek.

¹⁾ Kidd. 30a. j. Sekálim V. fej. elején 48c 66 és 71.

²⁾ V. ö. Toszifta u. o. VII. 1. ed. Zuck. 425. és Tosz. Chag. II. 9. 235. Jerus. Szanh. I. 4.

³⁾ V. ö. még Tanchuma Jitró 10. ed. Buber u. o. 8. Peszikta ed. Buber XII. szakasz 105a. Midr. Mislé ed. Buber XII. 20. Aramul אוריין תליתאי Sabb. 88a.

⁴⁾ Itt figyelemre méltó a három csoportot kiegészítő hozzátétel וְתִנֵּן בְּמִתְנִיתֶיךָ וְתִנֵּנָּה בְּבְרִיתֶךָ, mely a Szentíráshoz mintegy hozzákapcsolja a hagyományos tant.

⁵⁾ V. ö. Num. r. XVIII. 20.

⁶⁾ Itt csak a tóra kifejezésének különböző használatára vagyunk tekintettel, és a különböző törvényforrások és iratok szembeállításánál is ez a szempont volt mértékadó. Bővebbet Szirach könyvének a Szentíráshoz való viszonyáról l. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge első kiadás 100–104. és Jewish Encycl. XI. 388. és köv. különösen az irodalmat illetőleg.

⁷⁾ j. Taan. II. 66a. 39. és j. Megilla I. 70c. végén.

⁸⁾ V. ö. Bloch Mózes, Die Institutionen d. Judentums I. kötet. Bevezetés III.

⁹⁾ V. ö. Poznanski Sámuel, Allegorische Gesetzesauslegung bei den älteren Karäern.

¹⁰⁾ Ábr. b. D.-nak definíciója csak részlete Maim. definíciójának. A szabvány képletét az utóbbi szerint sem szabad megváltoztatni. A próféta egész hatalma nem elegendő arra, hogy egy parancsolathoz hozzátegyen új alkatrészt vagy a meglevők közül egyet elvonjon. Bővebben szól Maim. erről misnakomentárjához való bevezetésében a próféták és tudósok hatásköreinek megállapításáról szóló részben.

¹¹⁾ Bővebbet l. Maftach hattalmud אבל 50 p. I. 175. és a hozzátartozó jegyz.

¹²⁾ Élia b. Mózes Basjaci hosszadalmasan foglalkozik a gyász intézményének eredetével és a szöveghez való kapcsolatával אדרת אליהו törvénykódexében סדר אבלות ודיני ירושתה cím alatt 2. fej. és folyt. a gőzlovi kiad. 100b. Szemükre veti a rabbanitáknak, hogy nem akarják a gyászszertartást tórabelinek minősíteni, holott van vers, a melyből ez következtethető וְלֹא יָדַעְתִּי טַעַם לְמַאֲמַר בִּיהּ שֶׁאָמְרוּ שֶׁאֵין אֲבֵלוֹת מִן הַתּוֹרָה . . . אֵעִיף שִׁבְתוֹב וַיַּעַשׂ לֵאבֵי אֲבֵל שִׁבְעַת יָמִים . . . בִּי אֲחֵרֵי שְׁמֵסְבִימִים בְּשִׁבְעָה לְמַה לֹּא . . . לְעִיאוֹהוּ מִמַּאֲמַר וַיַּעַשׂ . . . Lényegileg a különbség az, hogy míg a karaitának fontos az intézmény kapcsolata a vershez, mert ezzel demonstrálja vallásának tisztán bibliai jellegét, addig a rabbinizmus forrásbeli megkülönböztetéseknél szigorubb exegézis szerint jár el és nem veszi azonosnak a tórában említett régi, kinyilatkoztatás előtti szokást, melylyel Egyiptomban találkoztunk, tórabeli parancsnak. Nachmanides וְלֹא שִׁבְעָה זֹאת kikezdesben a népek régi szokásai közé sorolja a gyászintézményt.

Egy szó a „menekültek haláchájá“-ról.

A háború ágyudörgése Isten kegyéből mindinkább távolodik hazánk szent talajától.* Bennünket – engem és »a menekültek haláchájának« tisztelt szerzőjét, dr. Herskovits kollega urat – a Gondviselés hazánknak oly megyéjébe (Vas) vezérelt, a mely a legnagyobb vértenger pusztító hullámvérése közepette is szilárd biztonságban lévő szigetként húzódik meg az Észak, Dél és Délnyugaton megeredt támadások idején. E szempontból kiindulva nem kellene dr. Herskovits kollega úr által R. Zeirának imputált megnyugtató módszerhez, a »pilpulhoz« folyamodnom, ha a szerző úr cikke végén intézett felhívása nem készítené e lépésre.

Ha a Chulin traktátusának 46. a lapján közölt történeti esemény és a vele kapcsolatos halácha közötti összefüggés keresése nagy konsternációt idézett elő hazánk hírneves halachistái körében (Chászám Szófér stb.), úgy nem volt kisebb az a nehézség sem, a melyet az eseménynek a történet láncolatába való elhelyezése kiváló történettudósainknak okozott. Weiss a Dor-dor vedorsov című munkájának idevonatkozó részében (III. K. 15 f.), a hol bővebben foglalkozik a Rabbá meneküléséről szóló másik talmudi elbeszéléssel (B. M. 86 a), a szóban lévő talmudi helyet mintegy szándékosan mellőzi. Ugyanilyen eljárást követ Karpeles a »Geschichte der Jüdischen Literatur« c. művében (II. K. 307. o.). Graetz azonban a Talmudnak Rabbá meneküléséről szóló mindkét elbeszélését tárgyalja (G. V. 324.). Szerinte e két elbeszélés Rabbának ugyanazon menekülésére vonatkozik. Több alapos tény és momentum Graetznek ezen föltevése ellen szól ugyan, de ezekre most nem akarok kiterjeszkedni, mert nem tartoznak szorosan a tárgyhoz. Akár egyszer, akár többször menekült Rabbá az új-perzsák üldözése elől, bizonyos, hogy vagy mint iskolafő, vagy mint praedestinált iskolafő vont a magára ellenségeinek haragját.

Rabbá haladottabb korában a nálánál jóval idősebb R. Zeira, a ki a Palesztinába vándorolt tudósok közé tartozott, már nem volt Babyloniában, mert még mestere, R. Juda b. Jechezkél életében vándorolt ki. (I. Ketubot 111 a). Sőt nagyon valószínű, hogy Rabbá egészen jelentéktelen kis tanuló volt, a mikor a nálánál idősebb R. Zeira otthagyta a babyloniai iskolát, mert utóbbi halála napján a Szapdán a következő gyászdallal bucsuztatta: ארין שנער הרה וילדה ארין צבי גדלה שעשועיה: (Moed Katan 25b), a miből egészen világosan kitűnik, hogy R. Zeira igen fiatalon került Palesztinába. Akkor nem igen mondhatott halachat Rabbának, egyrészt azért, mert ez mint gyermek meg sem értette volna, másrészt pedig azért, mert akkor még nem kellett Rabbát »pilpullal« megnyugtanni, mert a gyermekekre, vagy mondjuk a fiatal tanulókra még nem vetették ki az új-perzsák a hálójukat. Ahhoz a föltevéshez sem folyamodhatunk, hogy R. Zeira időközben visszajött Babyloniába, akár rövid tartózkodásra is, mert a mellett, hogy új hazáját nagy dicséretekkel elhalmozza (ארין דארין ישראל מהבים B. B. 158 b.), a régiről, vagyis Babyloniáról és

* A cikk 1915. szeptember hó 7-én érkezett.

Szerk.

iskoláinak irányáról szinte becsmérőleg nyilatkozik. Többek között nevezetes az, hogy 100 napi bőjt szenvedéseit vállalja, csak hogy elfeledje a bab. talmudisták módszerét (B. M. 85 a).

Ezek után kézenfekvő az, hogy Rabbá és vitatársa R. Jóséf az uj-perzsák üldözése elől Palesztinába menekült. És hosszabb ideig ott is maradtak. Rabbáról tényleg tudjuk, hogy Palesztinában járt (Graetz IV. 320–321). Ottlétük idejét bizonyára nem tétlenül töltötték. Örömmel használták föl az alkalmat a R. Jochanan alapította iskola látogatására. Ezen iskolának R. Zeira is egyik jelentékeny tényezője volt (Dor-dor vedorsov III. 89) és így nem csak az epéről, hanem más kérdésekről szóló halachákat is mondott nekik. Reánk azonban a történeti esemény elbeszélésével kapcsolatban csak ez maradt, mert a Talmud célja nem a történeti események elmondása, hanem a haláchák megörökítése. Történetet csak néha és akkor is a legszükségesebbet, az elkerülhetetlent adja.

Jelen esetben is ilyen a helyzet. R. Zeira nem megnyugtatóul mond nekik halachát, mert Palesztináig nem hallatszott el az uj-perzsák negyvenkettéseinek dörgése. És nemcsak ezt az egy halachát mondta nekik, hanem másokat is, minden alkalommal megszólítván őket: »Ti menekültetek ערוקאי, én a palesztinai észjárásommal a következőképen magyarázom e halachát.« Tehát a megszólításban is láthatólag gúny rejlik. »Ine ti nem tanulni jöttetek egyenes észjárással, gondolkodni mint én, hanem kénytelenségből menekültetek.« Eredetileg tehát valószínűleg ekkép hangzott ez a talmudi hely: אמר ר' זירא לרבה ורב יוסף ערוקאי בזה שאמרו במקום מרה. A Talmud szerkesztője pedig, a ki maga is már csak homályosan tudta az ערוקאי megszólítás előzményeit, hogy az utókor legalább némileg tájékozódhassék Rabbá és R. Jóséf megszólításáról, hozzáfűggesztette e két sor történetét.

De bármiképen történt a menekülés említése a halachával kapcsolatban, vagyis bármiképen keletkezett a Talmud e részletének szövege, tény az, hogy a halacha textusa és közlésének módja között semmiféle belső összefüggés nincs.

Muraszombat

Dr. Kiss Henrik.

A Magyar Zsidó Muzeum megnyitása.

A világháboru tombolásának közepette a kulturának legujabb oltárát avatták fel és megnyitották annak a hajléknak kapuit, a melyet nemes idealizmus épített, hogy nevelő intézetévé váljék a mult emlékei iránt való tiszteletnek, a hűséget megszilárdító kegyeletnek, a hagyományokon csüngő szeretetnek és hogy az egész magyar zsidóságot annak gondos megőrzésére buzdítsa, a mit jámbor érzelmek és szokások megszenteltek vagy a mi az ősök változatos sorsát, küzdelmeit és törekvéseit állítja lelkünk elé, tanulságul késő nemzedékek számára.

Nem rég szóltunk az uj intézmény, Dr. Mezey Ferenc e nemcsak zsidó felekezeti, hanem magyar közművelődési szempontból magashivatásu

alkotásának jelentőségéről, támogatására és előmozdítására kérve gyülekezeteinket, papjainkat, tanítóinkat. Újból figyelmébe ajánljuk a felekezet minden tényezőjének, kulturánk minden hívének és munkásának. Karoljuk fel lelkesedéssel, fogadjuk szerető gondjainkba, legyünk azon, hogy felvirágozzék, a biztató kezdetekhez mértén fejlődjék.

A Magyar Zsidó Múzeumot az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnökségének és a múzeumi bizottság tagjainak, valamint őrének és rendezőinek jelenlétében f. hó 23-an dr. Mezey Ferenc a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt uraim!

A nagy véres események közben, melyeknek tanúi vagyunk, zajtalanul ünnepeljük egy új, ma még szerény, de már is a lelkekhez férkőző intézményünknek a magyar zsidó művelődési törekvésekbe való beillesztését.

A kulturában való bizodalomunk ugyan sok tekintetben megrendült. Építés helyett szerte a nagy világban rombolást látunk. Nemcsak az ember, hanem munkájának értékei, legbecsesebb alkotásai pusztulnak el. Ám azért az eszmények iránti hűségünket fel nem adjuk. Megtépdesett lelkünk egy ép zugában az emberiség győzelmének hitét még megóvtuk.

Az idők súlyát fokozott mértékben érezzük mi, zsidók, a kik nemcsak az általános emberi nyomoruságon bánkódunk, nemcsak az északi borzalmak alatt szenvedő hitrokonaink miatt kesergünk, hanem hazafiai bánatunk mellett önnön helyzetünkben is gyakran fájdalmasan tapasztaljuk, hogy épen e világháboruban érvényesült nagy tulajdonainkért nem egyszer hálátlanság, hűségünkért rosszindulat a részünk. Irodalom, tudomány, művészet és a polgári iparkodás minden terén való igyekvésünk némely körökben az igazságos méltánylás helyett sokszor bántó megítélésben részesül.

De mindez nem idegeníthet el bennünket sem az ideálok szolgálatától, sem a minden cslekedetünk rugóját alkotó hazaszeretetünktől. Kulturlelkiismeretünket szunnyadni ne hagyjuk!

Miként fiaink forró vérükkel a csatatereken, hűveink pedig itthon a szeretet és könyörület műveiben a nagy időkhöz méltóan és szinte csodálatos módon teljesítik hazafias kötelességeiket, úgy kell, hogy a hit és közművelődés szolgálatában levő intézmények, legyenek azok még oly kicsinyek, minden jogos érzékenységen túlhelyezkedve, végezzék feladataikat, folytassák megkezdett műveiket és tartsák magukat készen arra a kétségtelen eljövendő időre, a mikor a hit szabadsága feltámad, mikor a szellemi élet ismét jogaiba lép, a mikor az igazság és méltányosság veszi fel az uralmat és a jó és szép kultuszában harmónikusan találkozhatunk.

Önök előtt, tisztelt uraim, kik jobbára társaink az alkotásban és részesei annak a gyűjtő és felderítő munkának, melyet múzeumunk szem előtt tart, az eddigi és további céljainkról szólnom nem kell. Program-

munkát megadja és teljesen kimeríti intézményünk címe, mely íme most bontogatja gyöngé szárnyait.

A Magyar Zsidó Múzeum ma még nagyon szerény helyet foglal el intézményeink körében. A nagy és híres muzeumi gyűjtemények mellett pedig meg sem látszik. Sem az ország, sem a társadalom kegyeivel nem dicsekszik. Sőt azok közül is, a kik külön jellege iránt áldozatra és segítségre kötelezve volnának, ilyenek hitközségeink, a zsidó testületek, rabbik, tanárok és tanítók közül alig egynéhányan siettek, hogy velünk dolgozzanak. Ám azoknak, kik eszméinket felkarolták, szellemileg és egyéb áldozatokkal támogattak, legyen hála és jutalmazza őket az a tudat, hogy munkánk nem eredménytelen, gyűjteményünk, mely már 1500, közöttük sok ritka tárgyat ölel fel, figyelemre érdemes. Ma ugyan inkább csak alapvetés az, a mire egybegyűltünk, de bizvást hiszszük, hogy múzeumunk nagygyá lesz és hogy nemzedékeinkben az ősi hitünk iránti tiszteletet nevelni, a vallási élet terén a jogosult művészeti érzéket általában fejleszteni fogja. A multa tartozó patinás emlékekből és forrásművekből kiáradó történeti szellem nemcsak a magunk nyájában, hanem a világosságra szoruló érzületeiben is tisztító hatást fog gyakorolni. E szűk keretből életre induló intézményünk, úgy reméljük, egykor a kegyeletes visszaemlékezés és eszmetermelés becses helye lesz felekezetünknek. De ezenfelül mint országos gyűjteményeink egy hézagának pótlója a nemzet történeti és művészi kulturájának is egyik kicsiny, de értékes hajléka lesz. Ugy legyen!

A múzeum (Hold-utca 23) vasárnap és csütörtökön 10–1-ig, kutatók részére máskor is nyitva van. Katalógusának első része 40 fillérért kapható. Ajándéktárgyak, valamint pénzadományok Dr. Mezey Ferenc címére (VI., Laudon-utca 3) vagy az Egyenlőség szerkesztőségéhez (V., Személynök-utca 25) küldendők.

A rabbik anyagi helyzete.

»Lelkem előtt ideálként egy súlyos anyagi gondoktól ment, a vallás és a hitfelekezet szolgálatában erejét sikerrel érvényesítő, tisztelettől és tekintélytől övezett rabbikar áll. Ennek az ideálnak megvalósítása lelkem leghőbb óhaja. Hogy valóra válhassék, tömörült erőkre, kölcsönös megértésre és jóakaratra, harmóniára, kartársi szellemre, testvéri szeretetre van szükség. Törekvéseink eredményeinek biztosítékai a saját kezünkben vannak. Im én ani li, mi li.« E szavakkal fejezte be megnyitó beszédét az Országos Rabbiegyesület utolsó közgyűlésén annak érdemes elnöke. Ideálról beszélt, mikor a rabbiknak anyagi gondoktól mentes életéről szól, azt mondván ezzel, hogy az teljességében alig érhető el, mint rendesen az eszmény. Ha azonban nem is tudjuk egészében megvalósítani azt az ideált, ez nem ment fel minket ama kötelesség alól, hogy törekedjünk annak lehető megközelítésére.

Igaza van tehát az elnöki szózatnak, im én áni li, mi li? Ha mi nem dolgozunk e cél eléréseért, vajjon ki tegye azt helyettünk? És ha kötelessége ez minden egyesnek a maga és családja érdekében, annál inkább kötelessége a *rabbikarnak*, tehát az annak tekintélyes részét képviselő Orsz. Rabbiegyesületnek, mert hisz mint testület sokkal erélyesebben és elfogulatlanabban teheti ezt mint az egyes, mert az összesség és nem az egyén érdekében jár el!

Valljuk meg, hogy eddig egyesületünk e tekintetben vajmi keveset tett. Hosszu éveken át mindig tartózkodott az anyagi kérdések nyílt felvetésétől, hogy ne vádolhassák önző célok kitűzésével; folyton a szellemi és erkölcsi javak, a magyar zsidóság egyetemének ügyei foglalkoztatták. Pedig ez nem helyes. Mert mindakettőt össze kell fognia programjában és mindakettőt egyaránt buzgón kell ápolnia. *Im én kemach, én tauró!* Anyagiak nélkül nincs idealizmus; minél függetlenebb, erősebb valaki anyagiakban, annál inkább van módja idealistának bizonyulni.

Nekünk rabbiknak jogunk van követelni, hogy községeink törekedjenek a mi idealizmusunk megóvása, fenntartása érdekében anyagi gondoktól mentes, ugyis elég szerény életet biztosítani. És midőn ezt szorgalmazzuk, a midőn a jelen elszomorító viszonyokra utalunk és azoknak mielőbbi javítását kívánjuk, senki sem vádolhat minket az anyagiak hajszolásával.

Azt bizony bátran elmondhatjuk, hogy közülünk egy se lépett azért a rabbipályára, hogy azon vagyont szerezzen. Valóban nem csábította ennek kilátása egyikünket sem, mert hisz köztudomásu rabbik és nem rabbik előtt, hogy a rabbipálya nem az anyagi javak eldorádója. Sőt azt is bátran elmondhatjuk, hogy azzal a kitartó munkával, azzal a tehetséggel és tudással, melyet a modern rabbipálya tőlünk megkövetel, kartársaink bármelyike a maga nemében többet ért volna el anyagi tekintetben más pályán, mint így.

Mi ezzel a tudattal lépünk a nehéz, tövises pályára és azért minden józan, modern gondolkodásu embernek be kell látni, hogy minden idealizmusunk mellett is kötelességünk önmagunk és családjunk, de kötelességünk a rabbikar jövője érdekében is az anyagi helyzet javítására törekedni.

Köztudomásu dolog, hogy – nem szólva a háborus viszonyok okozta tarthatatlan helyzetről – mennyire megdrágult az utolsó évtizedben az élet, ugyszólván átalakult a gazdasági állapot, hanyatlott a pénz értéke és növekedett minden árué. Tudjuk jól, hogy lehetetlen a drágaság emelkedésével arányban emelni a rabbik fizetését, erre nem képesek a hitközségek, hisz még az állam sem tudja ezt megtenni a maga hivatalnoki karával szemben és azért nem szenved a társadalom egy rétege sem annyit a megváltozott viszonyok folytán, mint a fix fizetésű tisztviselőosztály. Azért csak elvárhatjuk, hogy ezt minden hitközség belássa és iparkodjék a lehetőség határain belül önként javítani a helyzeten. Az a rabbifizetés, mely tíz évvel ezelőtt volt érvényben, ma legalább a kétszeresére tarthat igényt és mégis azt látjuk, hogy a hitközségek nagy része az elhunyt rabbi fizetési összegével írja ki az új pályázatot.

Avagy melyik rendezett hivatalstatusban tapasztalható az az anomália, hogy az alapfizetésnek lépcsőzetes emelkedését ne biztosítsa a fenntartó közeg? Ki hallotta azt, hogy bármely tisztviselő 10–20 évi munkálkodás után ugyanolyan fizetéssel bírjon, mint a mlyennel pályáját kezdte? Ez csak a rabbiállásnál fordul elő; mert ha az illető rabbi nem képes a sűrű panaszkodásra, jellemével nem fér össze a hitközséghez való gyakori folyamodás, ha nem akarja a hitközség előjárói és képviseleti tagjainak jóakarátát folyamodványa tárgya számára külön-külön kikérni, akkor bizony várhat fizetésemelésre.

Nem fordulok kartársaimhoz, ismerem gyengeségüket, úgy sem kapnék a tulnyomó résztől feleletet, de érdemes volna valahogy kideríteni, hogy hány rabbinak van rendes, előre meghatározott időben esedékes személy- ill. működési pótléka egész Magyarországon? Miért nem gondolnak erre kartársaink, mikor állásukat elfoglalják és a hitközséggel szerződést kötnek? Hisz ez a körülmény minden egyesnél egyforma elbírálás alá esik.

Ez az első lépés, melyet minden rabbinak meg kell tenni, nem csak a saját, de a rabbikar helyzetének javítására!

Miért nem gondol minden rabbi, a fiatal, első állásába kerülő épp úgy, mint a tapasztaltabb arra, hogy szerződéskötésnél biztosítson magának, megfelelő működési idő után járó, határozott összegű nyugdíjat, melyet a község köteles legyen kiszolgáltatni neki, illetve családjának és miért szolgáltatja ki magát és még jobban családját a könnyörületnek, a kegyelemkenyérnek? Hisz ma már minden testület biztosítja tisztviselőinek a nyugdíjat, úgy a hogy megegyezik hivatalnokaival. Ez volna a leghathatósabb eszköz, mely a hitközségeket nyugdíjintézet létesítésére ösztökélné, mert az elvállalt feladat kényszerítené őket arra, hogy közömbösségükből, bűnös nemtörődömségükből felébredjenek és a saját jól felfogott érdekükben tömörüljenek és a községek egy csoportja, ha már nem összessége létesítse azt a nyugdíjintézetet, mely az összes tisztviselőknek könnyű szerrel biztosíthat tisztességes nyugdíjat.

Hogy pedig a rabbik ily értelemben gondoskodjanak az általános helyzet javításáról, az csak a saját kezükben van; ehhez azonban első sorban kartársi öntudat, azután kartársi összetartás kell, hogy ne legyen minden egyes rabbi küzdelmében elhagyatva, hanem maga mellett tudja az egész karnak segítségét, hathatós támogatását; hogy számolhasson azzal a ténnyel, hogy nem vállal egyik kartársa sem állást a nélkül, hogy az általános, közérdekű igényeket ki ne elégíttesse.

Azért kötelessége az Orsz. Rabbiegyesületnek ezeket a kérdéseket napirenden tartani és megvilágítani minden oldalról, hogy egyrészt a rabbik tisztában legyenek jogos követeléseik tekintetében és egymással szoros összetartásban törekedjenek azok megvalósítására, nem egyéni önzésből, hanem a rabbikar helyzetének és tekintélyének érdekében. Másrészt a hitközségek is tudatára ébredjenek annak, hogy önmaguk és a magyar zsidóság egyeteme ellen vétkeznek, ha nem gondoskodnak

rabbijaikkal szemben fennálló feladataiknak minél méltóbb teljesítéséről és beérik azzal, hogy félrendsabályokkal kockára tegyék a saját maguk és rabbijaik fontos érdekeit.

Csak nagy vonásokban utaltam a nevezetes kérdés taglalására, számos részlete van e fontos ügynek, melyeknek szintén rendezés alá kell kerülniök. Készüljünk tehát minden nap a jövő küzdelmére, mely a véres háboru után reánk vár, készítsük elő minden téren a megoldásra váró kérdéseket, nincs vesztegetni való időnk, legyen szemünk előtt a figyelmeztetés: Im én áni li, mi li!

Nyiregyháza.

Dr. Bernstein Béla.

Az Izraeliták Országos Irodájának körlevele a háborus drágasági pótlék ügyében.

Az Izraeliták Országos Irodájának elnöksége az Országos Rabbiegyesület elnökségének felkérésére a rabbik és hitközségi alkalmazottak anyagi helyzetének javítása ügyében a községkerületi elnökségekhez a következő körlevelet intézte:

36976. szám. Tekintetes Kerületi Elnökség!

Az immár közel másfél éve folyó világháboru egyre nagyobb és elviselhetetlenebbé teszi a minden téren megnyilvánuló drágaságot, mely különösen a fix fizetésű tisztviselőkre hat a legnagyobbban és megélhetésüket majdnem lehetlenné teszi.

Ismeretes a Tekintetes Elnökség előtt, hogy minden téren megnyilvánul az a jogos törekvés, mely a tisztviselőknak és családjaiknak az abnormis drágaság okozta súlyos helyzetén javadalmazásuk felemelése és más alkalmas módon igyekszik könnyíteni.

Nem kételkedünk benne, hogy hitközségeink és testületeik figyelmét nem kerülte el az a körülmény, hogy jórészt nagy családdal bíró szerény javadalmazású rabbijaik és más tisztviselőik a legtöbb esetben a mostani súlyos viszonyok között nagy anyagi gondokkal küzdenek és nélkülözéseknek vannak kitéve és hogy a lehetőség szerint e bajokon részben már is segítettek, részben segíteni hajlandók.

Minthogy azonban a rabbik és más hitközségi tisztviselők ezen súlyos helyzetére illetékes helyről különösen és nyomatékosan felhívták figyelmünket, ama tudat által vezéreltetve, hogy a rabbi urak tulnyomó része az állás méltóságánál fogva nincsen abban a helyzetben, hogy hitközségeikkel szemben anyagi természetű kérelmekkel lépjen fel, indítatva érezzük magunkat, hogy a Tekintetes Elnökséghez azzal a megkereséssel forduljunk, miszerint t. kerülete hitközségeihez a rabbik és más hitközségi tisztviselők anyagi helyzetének javítása és könnyítése érdekében felhívást intézni és a cél szempontjából egyébként is hathatós befolyásával más módon is közbenjárni méltóztassék.

Meg vagyunk róla győződve, hogy hitközségeink erkölcsi testületekhez méltó jóakarattal és áldozatkészséggel fogják a nemes hivatásukat oly sok lemondással betöltő rabbijaiknak és hitközségi alkalmazottaiknak jogos és méltányos ügyét felkarolni.

A Tekintetes Elnökség hathatós közreműködését ismételten kérve, vagyunk kiváló tisztelettel és hitrokoni üdvözlettel

Budapest, 1915. évi november hó 17-én

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferenc

Mezei Mór

Irodai alelnök. Rabbiképz. - Zsidó Egyetem Könyvtár. Irodai elnök.

Krónika.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter köszönete. Dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter f. hó 20-án az Országos Rabbiegyesület elnökségéhez a következő leiratot intézte: Midőn „Paizs és Vért“ című imádságos füzetük megküldéséért őszinte köszönetet mondok, fogadják egyben áldozatkészségükért őszinte elismerésemet. Kiváló tisztelettel: Jankovich.

Háborus irodalom. A „Mult és Jövő“ 1915 decemberi számának értékes mellékleteként, az Omike tagjainak ajánlva, jelent meg Dr. *Hevesi* Simon prédikációs füzete: Áldozat és bizalom, vallásos emléklapok a háborus évből. A szent ünnepeken elhangzott tanítások a kitűnő hitszónoknak a harcmezőről visszatért egyik buzgó hívét arra a nemes elhatározásra készítették, „hogy e beszédek nyomdai uton óhajtotta megörökíteni és szélesebb nyilvánosságához eljuttatni.“ Hálával tartozunk neki a nagy gyönyörért, a melyet a mélyjáratu, szin-pompás, formára ujszabásu beszédek és a fenséges ujévi ima olvasása nyújtott. — Szép tehetségre és — a mit különösen kiemelendőnek tartunk — elismerést érdemlő nyelvtudásra vall: *Fischer* Gyula pozsonyi rabbijelöltnek „A világháboru jó hatásai“ című beszéde, melynek tiszta jöveldelmét a szerző a vak katonáknak szánta.

Pro patria. *Klein* Izsák besztercebányai tanító a doberdoi fensikon hősi halált halt. *Márki* Ábrahám, az Orsz. Izr. Tanítóképző-intézet gyakorló iskolájának tanítója a déli harctéren szerzett betegségében Mátyásföldön elhunyt. A közvélt munkásságuk, a hazáért adták oda életüket. Kegyelettel őrizzük emléküket.

Hősök emléke. Az *aradi* hitközség *Nemes* Zsigmond országgyűlési képviselő, hitközségi elnök javaslatára elhatározta, hogy a háboruban elesett zsidó vallásu aradi katonák nevét egy a templom főhelyére illesztendő márványtáblára véseti és emlékükre minden évben gyászistentiszteletet tart.

Dr. Perls Ármin sirkövének felavatása. A pécsi hitközség és chevra kadisa diszes siremléket állított mélyen gyászolt, korán elhunyt kartársunknak. A remek emlékmű fölirata: Perls Ármin dr. főrabbi. Kassa 1879—1882. Kecskemét 1892—1889. Pécs 1889—1914. Született Nagykároly 1853. november 1. Egybekelt Nagykároly 1881. október 21. Elhunyt Budapest 1914. szeptember 8. Mézes ajakkal, lelkesítőn hirdette az ígét: Elnémult szavad itt, zenged az Ur nevét Ott. Az avató ünnepélyen Dr. *Flesch* Ármin mohácsi főrabbi és Dr. *Loránt* Lipót hitközségi elnök emlékbeszédei megkapó módon tolmácsolták a gyülekezet hálás kegyeletét és a dicsőült kiválósága iránt való hódolatot.

Az iszlám vallás elismerése. Dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház november 30-án tartott ülésén törvényjavaslatot terjesztett be az iszlám-vallás elismeréséről. A törvényjavaslat a következő: 1. §. Az iszlám vallás törvényesen elismert vallásnak nyilvánittatik. Az iszlám vallás gyakorlása, valamint hitelvei, tanai és intézményei a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesülnek, a mennyiben a törvényekkel nem ellenkeznek. 2. §. Az iszlám vallást követők vallásfelekezeti alakulásához a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályok bemutatása nem szükséges és azok a hitéletre vonatkozó összes többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor nem esnek vizsgálat alá. 3. §. Az iszlám vallásfelekezet magyarországi szervezete, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, összefüggésbe hozható az iszlám vallást követőknek Boszniában és Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével. Lelkész és egyházközségi előljáró vagy a felsőbb egyházszervezeti képviselő tagja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, a felekezetnek oly tagja is lehet, a kinek képesítése a Boszniában és Hercegovinában ily állásra megkivánt képesítésnek felel meg. Ugyanily lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, ha számukra állásukhoz mért megélhetés biztosittatik. 4. §. Az iszlám vallásfelekezetre egyebekben a törvényesen elismert vallásfelekezetre vonatkozó jogszabályok irányadók. Az esetleg szükséges további eltéréseket a miniszterium további rendelettel állapítja meg. 5. §. Ez a törvény a kihirdetés napján lép életbe s azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter hajtja végre.

TARTALOM. Mezei Mór. — A tórabeli és rabbinikus intézmények meghatározása köréből. Dr. Guttmann Mihály. — Egy szó a „menekültek haláchájá“-ról. Dr. Kiss Henrik. — A Magyar Zsidó Muzeum megnyitása. — A rabbik anyagi helyzete. Dr. Bernstein Béla. — Az Izraeliták Országos Irodájának körlevele a háborus drágasági pótlék ügyében. — Krónika.